

Politikai
röpiratok.

46.

6

DEÁK FERENCZ.

JELLEMRAJZ.

IRTA

PULSZKY FERENCZ.

7.

BUDAPEST, 1876.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

DEÁK FERENCZ.

JELLEMRAJZ.

THE GREAT BRITISH

AMERICAN

46
—
340

3

DEÁK FERENCZ.

JELLEMRAJZ.

IRTA

PULSZKY FERENCZ.

Felolvasatott a Történelmi Társaság 1876. márczius havi ülésében.

BUDAPEST, 1876.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

4

A fordítási jog fentartatik.

Franklin-Társulat nyomdája

5

A folytonosság nagy törvénye uralkodik ugy az anyagi mint a szellemi világban, ezt bizonyítja a föld- és élettan a természetben, ezt a történelem az emberi nem művelődésében; mutatja miként érlelődnek az eszmék, miként hosszú idők során institutiókban találnak kifejezést, melyek a nemzetek életét egy ideig szabályozzák, míg végre elavulnak, de még akkor is fenntartják magokat, midőn az eszme s világnézet, melyet képviselnek, életerejét régen elvesztette, s új eszmék támadtak, melyek ismét a régieket folytonos harc alatt fokozatosan az uralomból kiszorítják s magok lépnek helyökbe. De ha a fejlődésben nem is szakad meg az események láncolata, az emberi ész mégis szeret utólagosan határköveket rakni a történelemben, melyek a korzakokat egymástól elválasztják, s ily határkövekül nézi a nevezetesebb eseményeket, melyek a régi eszmék uralmának hanyatlásáról s az új világnézet terjedéséről tanuskodnak.

Az újkornak küszöbét jelezi így azon nevezetes esemény, melynek első százados évfordulóját most üli Amerika: a nagyszerű függetlenségi nyilatkozat, mely a középkor mind hűbéri, mind absolutistikus institutióinak háborút izen s az újkor zászlajára írja a politikai jogegyenlőséget, a népképviselést, az államnak elkülönzését az egyháztól, s a szólás-, sajtó- és vallásszabadságot. Amerika egyesült államainak

köztársasága volt az első ország, mely az ó-világ bölcsészeinek agyában megszülemlett ezen eszmékre s az általános népnevelésre alapította államiságát, s a siker, mely e kísérletet koronázta, átvitte e világnézetet az Océánon Európába, hol a francia forradalom csakhamar, mint egykor Mahoméd a Koránt, úgy terjesztette az ujkor alapelveit szóval, példával, fegyverrel.

Az ellentállás megátalkodottsága megfelelt a támadás rohamosságának, s míg a continens nyugoti részében a régi formák mind leromboltattak s az institutiók úgy megváltoztak, hogy még a restauratio sem volt képes új életet önteni beléjük, Európa keleti része hová a francia fegyver be nem hatolt, csaknem érintetlenül maradt régi állapotában. De az új eszmék röptét még a szent szövetség sem volt képes megakasztani, s a középkori elvek s institutiók uralma hazánkban is ingadozni kezdett. Nálunk is megkezdődött az ujkor eszméinek harcza a régiék ellen, s nemzetünknek minden társadalmi rétege állított ki egy előharczost ezen óriási viadalra; a magas aristocratia, mely politikai vezérszerepét már félszázad óta elvesztette: gróf SZÉCHENYI ISTVÁNT, a »*modor és taktika*« prófétáját, ki fáradhatatlan kitarással igyekezett a kormánykörökre s könyvekben a közönségre hatni, de a törvényhozás munkájában, az ország- s megyegyűlésekben csak alkalmilag vett részt; a független középbirtoikos osztály, mely a helybeli s megyei közigazgatást kizárólag kezelte s az országgyűlésen tulnyomó súlylyal birt: DEÁK FERENCZET, ki a fokozatos fejlődést csak a történelmi jog alapján, a fennálló formák keretében igyekezett létesíteni; végre a középosztály, mely nincsen földbirtokhoz kötve s tökéjét munkásságában s talentumában találja fel: KOSSUTH LAJOST, ki a kormánynak, főuraknak s földbirtokos osztálynak oda dobta bátor jelszavát: Veletek s általatok, ha akarjátok, nélkületek s ellenetek, ha kell. Mind a

három férfi roppant hatással volt az ország sorsára, mind a háromnak nyoma megmaradott a nemzet jellemében, mind a háromnak mosolygott időnkint a szerencse, de a siker annak követte leginkább lépteit, kinek pályája legegyszerűbb volt, ki nem kereste BENTHAM és SMITH ÁDÁM tanai-ban a bölcsek követ mint SZÉCHENYI, nem is hívta ki a sorsot bizonytalan kimeneteli viadalra mint KOSSUTH, de éles szemmel felismerte az ösvényt, mely nemzetét a töm-kelegből kivezeti. A történelem el fogja ismerni, hogy a lángeszű gróf nagyobb diplomata volt, s hogy KOSSUTH költöibb alakká vált a nép phantasiájában, de az állam-férfi olajkoszoruját mégis csak DEÁK FERENCZNEK fogja nyújtani.

DEÁK még nem töltötte be harminczadik évét, midőn Zala vármegye Pozsonyba az országgyűlésre küldte. Neve-lése olyan volt, mint a középosztályé ez időben, papi gymnasiumban járt Keszthelyen, Pápán, Kanizsán, a győri akadémiában végezte jogi tanulmányait, Pesten volt jurá-tus, a királyi tábla előtt tette le ügyvédi vizsgáját, s vissza-ment megyéjébe, hol mint tiszti alügyész hivataloskodott. A külföldet nem látogatta meg, idegen nyelvek közül a deákon kívül csak a németet ismerte, s mégis mindjárt első fellépténél meglátszott rajta, hogy az ujkor eszméi áthatották egész lényét, hogy minden tekintetben az európai miveltség színvonalán áll.

Vannak, kik azt hiszik, hogy az ujkori szabadelvűség lendülete gróf SZÉCHENYI-től ered, hogy az ő szava költötte fel nemzetünket álmából, de ezek elfelejtik, hogy már a 1832-ki országgyűlésen a hasonérzelmű követek tekintélyes párttá tömörültek, s hogy DEÁK, KLAUZÁL, BEÖTHY, BEZERÉDJ, BALOGH, KOSSUTH s barátaik Pozsonyban s az egész ország-ban, nem SZÉCHENYI »Hiteléből« tanulták meg az amerikai függetlenségi nyilatkozat s a francia forradalom félszázados

vezérelveit, melyek beszédeikben oly lángoló kifejezést találtak. Mindenki elismerte a nagy gróf azon érdemét is, hogy fáradhatatlan alkudozással a censurával s kormányzésekkel képes volt kivívni, miszerint Magyarországon is nyomattathassék ezentul oly könyv, melyben politikai s közgazdasági kérdések fejtegettetnek, de a pozsonyi országházban az ily diplomacia szükségtelennek látszott, mert itt szabad volt a szó, különösen a kerületi ülésekben, melyeket a kormány el nem nyomhatott s épen azért következetesen ignorált.

Az 1832-diki országgyűlés sok tekintetben különbözött az előbbiektől, melyeket némi megvetéssel sérelmieknak szokás nevezni, nem figyelve arra, hogy épen ezen sérelmi országgyűlések mentettek meg egy nagy eszmét, mely más nemzeteknél elveszett, t. i. az ország államiságát.

A hűbéri időkben minden tartománynak, minden törvényhatóságnak volt önkormányzata, sőt minden különböző társadalmi osztályoknak külön törvénye, törvénykezése s törvényszéke, de a XVII. század óta, a francia példa arra birt minden uralkodót, hogy a maga kezébe központosítsa a közigazgatást, megszüntesse az önkormányzatot s országait s tartományait egységes birodalommá tömörítse. És ez teljesen sikerült a Bourbonoknak; a Habsburgoknak csak azon tartományaikban, melyeket mi örökösöknek szoktunk nevezni, Magyarország szivósságán megtört minden kísérletök. Nemzetünk megtartotta önállóságát, habár drága áron, mert míg a többi tartományok s különösen Csehország elvesztett államiságuk fejében közgazdasági tekintetben minden lehető előnyben részesültek, hazánk, mintha gyarmat volna, a kormány vámpolitikája által a pusztán földmivelő országok szegénységének átka alatt maradt. A nemzet ezt is eltűrte, de féltékenyen örködött államisága külső formáinak fenntartása felett; éles panaszt emelt ezeknek bármily megsértése ellen, s fenntartotta az alapelvet,

melyet 1790-ben a 10. törvényczikkben ki is fejezett, hogy Magyarország szabad és független ország, mely semmi más országnak vagy nemzetnek nincs alávetve, külön államisággal és alkotmánynyal bir, s királya által saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig a többi tartományok módjára kormányztatik.

Igaz, hogy azon körülmény, miszerint szükségesnek tartották ily alapelvnek törvénybe iktatását, elégségesen bizonyítja, hogy ez a hatalom által sokszor vétetett kétségbe, s hogy a kapcsolat a többi tartományokkal tényleg folytonos befolyással volt a kormányzatra s minden közigazdasági viszonyainkra; de a törvényes alap mégis meg volt mentve.

Az 1825-diki országgyűlés ismét főleg az alkotmány körülszanczolásával foglalkozott, a reformok még egyszer elmaradtak s csak 1832/6-ban kerültek végre tárgyalás alá. A jobbágyok állapotának törvényes rendezése volt a megoldandó feladat, oly kérdés, mely mindenkinek finansiális érdekeibe vágott, s a tekintetes KK. és RR. s a méltóságos főrendek életbe is léptették az elkülönzés és tagosítás ujkori gazdasági elvét, de az akkori felfogás minden egyéb tekintetekben távol állt a mostanitól. Akár SZÉCHENYI könyveit, akár az országos naplókat és KOSSUTH tudósításait lapozzuk át, nem találjuk itt még a jogegyenlőség eszméjének fel- említését, a jobbágy politikai jogait még a legmerészebbek sem merték szóba hozni, s megelégedtek avval, hogy a telek haszonélvezetét a jobbágnak biztosítsák, hogy őt a földesur önkénye és zsarolása ellen megvédjék, a földesuri fegyelmi és büntető hatalmat az urizék rendezése által korlátozzák és hogy a jobbágy szolgálmányait szigoruan meghatározzák, mely alkalommal egy kis lépéssel tovább is mentek, midőn a juh- és méhkas-dézmát s a csirke és tojás- adót kárpoztás nélkül eltörölték.

Mind ehhez a méltóságos főrendek is végre hozzájá-

rultak, de midőn a szabad föld említettett, midőn a követek többsége elhatározta, hogy szabad legyen, ha földesur és jobbágy beleegyeznek, a hűbéri köteléket teljesen megszüntetni, akkor a főurak megrémültek, a bécsi kormány máris forradalmi vágyakat szaglált a követek szabadelvű többségében, s a terrorismus eszközeit kereste elő, hogy ezen áramlatnak gátat vessen. BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS tehát a főrendi tábla tagja, s BALOGH JÁNOS a barsi követ hűtlenségi perbe fogattak, a megyékben pedig a vesztegetés és csábítás megváltoztatták az utasításokat, annyira, hogy az úgynevezett ötödik Artikulus az örökváltságról eltemettetett s a hosszú országgyűlés az elégedetlenség s elkeseredés jelei közt záratott be. Tényleges eredménye elég csekély volt, moralis hatása annál nagyobb, a szabadelvű nézetek, az újkor eszméi szélesen elterjedtek, s az ország felismerte DEÁK FERENCZ-ben a jövőnek megbízható vezérét.

Tudva van, hogy 1848 előtt az országgyűlésen csak egy osztály volt képviselve, a független középbirtokos nemeseké, főleg régi alispánok s tekintélyes táblabirák által; ügyvéd, tanár vagy gyáros és kereskedő nem hagyhatott fel foglalkozásával, hogy Pozsonyban éveket töltsön; a városi elemnek csak összeségében lévén egy voksa, ez sem jött számításba, így tehát az országgyűlés jelleme s külső formái erősen eltértek a mostaniaktól. A követek száma kevéssel haladta meg a százat, a költségvetés nem képezte vitáik tárgyát és a kormány soha sem terjesztett törvényjavaslatokat az országgyűlés elébe, mely mindig csak három évvel az elébbinek bezárása után hivatott össze; így természetesen az országos érdekek a sérelmek mellett háttérbe szorultak s a törvényhozás nehézkes volt s ki nem elégítő. Rögtönzött lapos beszédek voltak napirenden, vagy betanult szónoklatok deák idézetekkel s oly szóvirágokkal, minők a megyei termekben most is nőnek,

nem hiányzott azonban sok gyakorlati észrevétel is, sok talpraesett megjegyzés, sok ügyes elmefuttatás, de mind ez hidegen hagyta a hallgatókat; ellenben NAGY PÁL-nak lángeszű ötletei, BEÖTHY ÖDÖN-nek csillogó szónoki tűzjátéka, KLAUZÁL-nak kesergő, szenvedélyes, szíve mélyéből áradó szavai, s KÖLCSEY-nek szabatos, formailag kerekded s mély gondolatokban dus beszédei mindég felmelegíték a követi táblát s különösen az országgyűlési ifjúságot, mely a következők széke mögött s a terem alsó részén foglalt helyet.

DEÁK modora mind attól eltért, mihez előtte szokva voltak. Minden felszólalását jellemzi a tárgynak alapos átgondolt felfogása, mely egész terjedelmének minden részleteire kihatott, a legszigorubb logika a tárgyalásnál s éles ítélet a következmények kifejtésében. Majd mindig avval kezdte, hogy a kérdésnek, melyről szólt tényállását adta elő bizonyos szóbőséggel és szélességgel, úgy hogy még azok is követhették eszmemenetét, kik mélyen gondolkodni soha meg nem tanultak. Ezután a tényállást a fennálló törvényekhez s azok szelleméhez alkalmazta, vagy általánosan elismert elvekhez, fokozatosan haladván elő az eszmék kifejtésében, míg a meggyőződés minden hallgatót megszállta. Ezen meggyőződést pedig soha sem kereste meglepetés és szónoki fogás által, soha nem izgatta fel a szenvedélyeket, de a belső meggyőződés melege ömlött el minden szaván. Következetes okoskodását időről-időre mint egy nyugponttal szakította meg, egy általános igazság kimondásával, mely nemes egyszerűségében hasonlít a régi görög bölcsék azon aphorismáihoz, melyek idővel az emberiség köztulajdonaivá váltak. Ezen mondatok, melyek oly átlátszók, hogy azokat félreérteni nem lehet, formailag oly kerekdedek, hogy mindenkinek megtetszenek, s e mellett oly egyszerűek, hogy minden erőlködés nélkül az emlékezetben megmaradnak, mindig megtették hatásukat

mondhatnám vallásos ihletet gerjesztettek. Hatásának kulcsa azonban leginkább abban rejlett, hogy soha olyat nem mondott, miről teljesen meggyőződve nem volt, s ez által tulajdon meggyőződését ültette át hallgatóinak kebelébe. Bármennyire szerette társalgásában a tréfát, s az éleznek azon jókedvű nemét, mely csiklandoztat, de nem sért, beszédeiben mégis kikerülte az éleztet, úgy mint a kápráztató fényes gondolatokat, mert tartósan akarta meggyőzni hallgatóit, nem pedig pillanatokra elkábitani s magával ragadni, miért is czikornyátlan szónoklatának befolyása állandóbb maradt, mint KossUTH-nál a lángésznek elragadtató ellentállhatatlan felvillanásai. DEÁK beszédei nem hasonlítottak a viharhoz, mely mindent a mi ellentáll maga elől elseper, hanem olyanok voltak, mint a csendes nyári eső, mely a földet megtermékenyíti s a növényeket érleli. Okoskodásában nem volt semmi meglepő, miért is sikere nem költött irigységet; hiszen mindenki azt hitte, hogy ő is ugyanazt mondhatta volna el s örült, hogy tulajdon gondolatait ily nemes alakban hallhatja. DEÁK kebelében nem volt helye a malitiának s így politikai ellenei többnyire barátságos viszonyban álltak vele, sőt azok is, kik nem ismerték társalkodásának kedvességét tisztelték életének nemes egyszerűségét.

Ilyen volt DEÁK már 1836-ban, s ámbár a legfiatalabb követek közé tartozott, szava e szabadelvű értekezletekben döntött.

Az országgyűlés berekesztése után azon szomorú időszakban, midőn gróf PÁLFY FIDEL kancellársága alatt elfogatásokkal s politikai perekkel el akarták rémiteni a nemzetet, DEÁK majdnem mindig megyéjében maradt, neve ritkán említettett, s mégis mindenki tőle várta a bekövetkező országgyűlésen a bajok kiegyenlítését. — 1839-ben csakugyan ő volt a parlamentaris vezér Pozsonyban, a

tüzesebb KLAUZÁL ritka baráti ragaszkodással teljesen alárendelte magát DEÁK taktikájának, mely végre eredményre vezetett. A kormány az ujonczállítás megszavazását sürgette, az ország a szólásszabadság sérelmének orvoslását, s ettől tételezte fel a királyi előadások tárgyalását. Engedni egyik fél sem akart, mert a becsületpont volt a vita magva. Bécsben már az országgyűlés megnyitása előtt elmozdították a reactionér áramlat főembereit, s az amnestia s a folyamatban levő perek megszüntetése máris kilátásba volt helyezve, de a cancellária ki akarta kerülni még csak színet is annak, mintha ezen engedmények az ujonczállítás által ki lettek volna csikarva; az országgyűlés ellenben a szólásszabadság elvének elismerésére fektetett nagyobb súlyt, mint a sujtott egyének zaklatásának általa is forróan ohajtott megszüntetésére. Végre hosszú diplomati-kus fogások következtében a kijózanult conservatívok részéről, melyek által az eredeti többség kisebbségre olvadt le, helyreállt a béke, az ujonczok megszavaztattak, s harmadnapra kihirdettetett az amnestia.

Időközben, midőn az országgyűlés kerekai a főrendek ellentállása által tökéletesen megrekedtek, s az izenetek s vizonizenetek a két tábla közt már minden új érvből kifogytak, kerületi bizottságok készítették el a váltó-, kereskedelmi- s csödtörvényt, a mezei rendőrséget és számos kisebb törvénycikket, némelyeket az urbér hiányainak pótlására, ezek közt az örökváltságot is, melyen az elébbi országgyűlés hajótörést szenvedett, másokat a hitelviszonyok szilárdítására s apróbb reformkérdések megoldására, melyeket mind az ujkor szelleme lengte át.

Ez országgyűlésen léptem én is szorosabb viszonyba DEÁK-kal, különösen a váltó- s hiteltörvények szerkesztésénél, melynél WILDNER bécsi ügyvéd javaslata szolgált alapul. A bizottságban DEÁK-é volt a vezérszerep, de KLAUZÁL

GÁBOR és SOMSSICH MIKLÓS nem mulasztottak el semmi ülést, SZENTKIRÁLYI pedig és én vittük a tollat. Ősszel kezdtük ezen tárgyalást, mely egész télen eltartott; ezen idő alatt minden délután DEÁK lakásán jöttünk össze, ő a pamlagon ült változatlanul fekete ruhában, fehér mellényben, fekete atlasz nyakravalóval, mely mellét befedte. Szivarozva és pipázva dolgoztunk itt s ő a munkát sok adomával s történetecskével a régi időből fűszerezte. Este a követi körbe mentünk, hol DEÁK sokszor tekézett, rendszerint azonban követársaival kedélyesen beszélgetett s csak ritkán politizált. Korán reggel a hosszú sétagyaloglást egészségi tekintetből soha el nem mulasztotta, tiz óraker ott ült az országházban a középső asztal jobb oldalán, közel NAGY PÁL-hoz, kit sokszor tréfás ötleteivel boszantott. Mindenki kedvelte s mondhatom soha nem találkoztam emberrel, kinél a pajkosság határáig menő jókedv a méltósággal oly szerencsésen párosult volna, úgy, hogy mindenki hozzá vonzódva érezte magát s a mellett még a legdurvább is tartózkodott minden illetlen familiaritástól.

Az országgyűlés a nemzet megelégedése közt zárattott be tavasszal 1840-ben, másfél évvel berekesztése után gyűlt össze Pesten három országos bizottság, melyek közt legnevezetesebb volt az, mely a büntető törvénykönyv szerkesztésével lett megbizva. Az albizottság az anyagi rész kidolgozására: KLAUZÁL, BEZERÉDJ, EÖTVÖS, DEÁK elnöksége alatt hozzáfogott a munkához s az én kezembe adta a jegyzői tollat, míg az eljárást ZSEDÉNYI elnöklete alatt SZALAY szerkesztette.

DEÁK ez időben mindennap öt óraker kelt fel s három óra hosszat sétálgatott. Nem egyszer kerültük meg így egész Pestet vig s komoly társalgás közt; tiz óraker szivar mellett lakásán, az akkori Horváth-házban az uri utcában, dolgozni kezdtünk, két óraker a vadászkürtben ebédeltünk,

ötör ismét folytattuk az ülést; este DEÁK nem vacsorált, télen gyakran a nemzeti színházba ment az akadémia páholyába VÖRÖSMARTY S BAJZA mellé, nyáron fagylaltozni a cukrászkioszkba, hol ismerősei már rendszeren várták. Időről-időre SZÉCHENYI-hez voltunk hivatalosak ebédre s estélyre; BATHYÁNYI, kezdetben DESSEWFFY AURÉL, ANDRÁSSY JÓZSEF gyakran, KOSSUTH ritkábban látogattak meg s félbeszakasztották munkánkat, DEÁK pedig szerette, ha a kérdések minél több oldalról deritetnek fel s a látogatókkal is megbeszélte a tárgyakat, melyekkel foglalkoztunk. Szerepem az volt: előadni a külföldi törvénykönyvek rendeleteit, kiemelve minden különbséget, mely köztök fennáll; ezután mindenki közülünk elmondta véleményét, DEÁK ilykor nehézségeket szokott támasztani s ellenvetéseket tenni, végre reassummálta a vitát s felszólított, hogy a megállapodást formulázzuk. A mint evvel egyenkint elkészültünk, mindegyik felolvasta a maga szerkezetét, melyben ő, majd mindig tréfásan, hol hibát, hol hiányt talált, végre maga hozzálátott a formulázáshoz, felhasználva az elkészült anyagot, melyet oly alakba tudott önteni, hogy azt nemcsak ügyvéd és bíró, de még a műveletlen paraszt is megértesse. — A mint egy fejezet így elkészült, lefordítottam németre s megküldtem MITTERMAIER-nek Heidelbergben, hogy észrevételeit velünk közölje s mi ezeket tekintetbe vehessük.

Igy készült el azon javaslat, mely annak idejében a külföldi szakférfiak figyelmét és helyeslését kiérdemelte. A munkának főleg két sajátsága volt, melyekre külföldi törvénykönyvekben nem találtunk előzményt, az egyik, hogy a büntetéseknek csak maximuma lett meghatározva, nem minimuma, hogy e szerint a bíróságok bölcs discretiójára erősen számítottunk, miután az enyhítő körülmények lélektani mérlegezését meghatározni nem lehet; a másik, hogy

mindazon bűntényeknél, melyeknél a kísérlet is beszámítás és büntetés alá tartozik, a kísérlet mint külön bűntény szabatosan értelmeztetett s megfenyítése meghatározottatott.

Az albizottság javaslata s azon elvek, melyekre alapítva volt, ide értve a halálbüntetés eltörlését, nem talált komoly ellenzésre az országos bizottság összes üléseiben, melyekben a curia legkitünőbb tagjai, MAJLÁTH országbíró elnöklete alatt gróf TELEKI JÓZSEF, SZERENCZY a personális, ZARKA, VAY MIKLÓS stb. vettek részt, csak a politikai bűnökre nézve, mind az értelmezés, mind az eljárás tekintetében lett szükség a különvélemény, melyet ismét DEÁK szerkesztett.

Ez volt a nagy férfi életének első korszakában a legfényesebb időpont; a KOSSUTH, SZÉCHENYI s DESSEWFFY közt kiütött hírlapi harez már is pártokra szakította a közönséget, de ekkor is az egész ország bizott DEÁK-ban, s csaknem minden megye kinevezte táblabírójává, mindenki benne látta a férfit, kit bölcsesége a nemzet vezéregyéniségévé jelölt ki; de a dicsőség poharában is meg van a keserű üröm, a Capitoliumot csak kevés lépés választja el a tarpéji sziklától, s ezen lépés kényszerűsége DEÁK-ra is reá volt mérve.

Azon általános bizalom, melylyel az egész ország DEÁK személyéhez ragaszkodott, megijesztette a bécsi kormányt s a conservatív párt némely tulbuzgó tagja azt találta, hogy talán jobb lesz, ha DEÁK az 1843-iki országgyűlésről elmarad; ez pedig mindamellett, hogy Zala vármegye büszke volt nagy fiára, kinek fényében a megye is osztozott, nem volt kivihetetlen, mert épen ekkor tüzték ki a bekövetkező országgyűlés teendőinek egyik főpontjául, hogy a nemesség a megyei közigazgatás költségeiben, az ugynevezett cassa domesticában birtokaránylag vegyen részt. DEÁK csak oly utasítással mehetett Pozsonyba, melyben a házi adó kérdése szabadelvű szellemben oldatik meg. Arra, hogy ez meghiusittassék, csak pénz kellett, s a vagyontalan nemesek felizgatása.

A pénz előkerült, s egy bélyegzett egyéniség, FORINTOS, megkezdte a korteskedést az ősi nemesi adómentesség mellett, bevitte a bocskorosokat Egerszegre, s erőszakosan keresztülvitte a »nem adózuink« elvet a megyei értelmiség egyhangu nyilatkozatai ellen, megyeszerte pedig hirdette, hogy DEÁK a nemzet ellensége s hazaáruló, mert a nemest adófizető paraszttá akarja tenni.

Az egész ország érezte ezen csapás súlyát, és Zala értelmisége szégyelte; DEÁK látta, hogy ez egyenesen személye ellen van intézve, fájt neki, hogy személye miatt a közügyet támadják meg, s visszavonult sógorához a pusztaszent-lászlói magányba. CSÁNYI és HORVÁTH, eddig legmeghittebb barátai, nem türték ezen állapotot, s elhatározták, hogy teljes erővel izgatni fognak az adó, s DEÁK-nak követté választása mellett. DEÁK megkérte őket előbb, hogy halaszszak el izgatásukat s csillapítsák le az ingerült kedélyeket, CSÁNYI azonban barátja aggodalmait nem osztotta, az izgatáshoz értett, s annak sikerét remélte, de megígérte, hogy az izgatások csak az ügyért fognak történni, s hogy legnagyobb figyelemmel vigyázni fog arra, hogy DEÁK nevére még csak távolról se borítsanak szennyet vagy árnyékot. Ez volt az ígélet, de tetteleg ugy folyt a korteskedés, mint más megyékben, pénzzel, borral, DEÁK zászlaja kitűzésével, sőt vérengző erőszakkal.

DEÁK csak a gyűlés előtti napokban tudta meg mind ezt, s határozottan kijelentette, hogy ily körülmények közt a vérrel fertőztetett mandatumot el nem fogadhatja, szive s esze egyiránt tartóztatta a követség elvállalásától. Megirta tehát az első alispánnak, hogy a követséget még akkor sem vállalhatja el, ha a házi adó tárgyában az igazság szent szava diadalt nyerne, s felkérte, hogy, ha megválasztását szóba hoznák, jelentse ki ezen komolyan megfontolt nyilatkozatát, sőt ha szükséges, levelét is mutassa elő.

Másnapra meglett a közgyűlés és követválasztás. CSÁNYI s HORVÁTH s valamennyien elhatározták, hogy DEÁK nyilatkozatát semmibe nem veszik, őt követül megválasztják s a mandatum elvállalására kényszerítik. Az adó felkiáltással fogadtatott el, DEÁK s KERKAPOLYI követnek választattak s egy küldöttség tüstént Pusztá-Szt.-Lászlóra ment ki s őt a választásról értesítette.

DEÁK most is visszautasította a bizalmat, mert, a mint KLAUZÁL-nak irt levelében elbeszéli, a credentialison, melyet Zalának RR. ily módon történt választás után neki kiadnának, vérfoltokat látna, az országgyűlésen a választási kihágások korlátozása felett szívének érzése szerint szólni nem merne, mert minden arczon olvasná azon szemrehányást, hogy ő is a korteskedés sokoldalú mesterségének köszönheti jelen állását, hogy ő is hordókban s barátai erszényében lelte fel a közbizodalmat, hogy az ő választása is 30,000 firtba került, s áldozatul hat embernek el kellett esnie, s hogy az ember százanként el nem hullott, csak a katonaság közbejöttének tulajdonítható.

A következő nap még kinosabb volt reá nézve: ki kellett ürítenie fenékeg a csalódás ürömpoharát. Lelki fájdalomát s jellem-nemességét legjobban tükrözik vissza saját szavai azon nagy levélben, melyet másnap KLAUZÁL-nak irt; ime egy töredék belöle:

Tegnap vagyis september 2-án, a mint a másod-alispánnak ígértem, bemenék a közgyűlésre, s előadtam, hogy a követséget elvállalni lehetetlen, és előadtam okaimat, majdnem ugy, mind neked e levélben írom. Fel-szólalt utánam CSÁNYI LÁSZLÓ, utána nemsokára HORVÁTH JÁNOS, kik a korteskedésnek főnökei valának, s elmondák, hogy nekem az országgyűlésre okvetlenül föl kell mennem; csak bennem van a megye reudeinek bizalma; én ezzel

tartozom a hazának, s több eféleket; de mindezeket oly indulatos kifakadásokkal tevék személyem ellen, hogy szívem vérzett, látván miképen bánának én velem azok, kik magokat legjobb barátimnak nevezték. Én érzem, hogy az iránt, ki egykor barátom vala, nyilván a közgyűlésen még akkor sem tudnék ily hangon szólani, midőn legundokabb vétkei miatt barátságomat elvesztette; nem tudnék ily hangon szólani legalább a régi barátság emlékeért. CsáNYI nyilván és szemembe kinyilatkoztatta, hogy tisztelete irántam megcsökkent, HORVÁTH Isten elleni vétekkel vádolt, és a haza iránt hűtlennek, Zalamegye ellen hálátlannak nevezett; szólottak mások is keserűen és élesen; voltak, kik a megye bizodalmanak említék elvesztét, mások gyávaságról vádoltak. És midőn ennyi keserű kifakadások méltatlanságát érezve, az elfojtott fájdalomnak kínos kifejezése ült arczomon s könnyek fakadtak szemeimből, egy barátom, kit eddig oly szívesen szerettem, ki valóban közel állott szívemhez, éles kifejezésekkel támadott meg: hogy én miért nevetek oly hidegen? és miért gunyolom ki őtet előadásaért? Istenemre mondom, még ez életben távolabb nem vala tölem nevetés, mint e pillanatban; éreztem én, hogy ő maga soha meg nem értett, ha még e pillanatban is képes volt az arczom fájdalmas kifejezését félreérteni: nekem ez kétszeresen fájt, de szemrehányást nem tettem neki, hanem kijelentém, hogy őt sérteni szándékom nem volt, de ha talán akaratlanul sértettem, nyilván megkövettem. Órákig tartott ezen ülés, melyben engem kértek ingatlan határozatom megváltoztatására, de egyszersmind keserűen korholtak éles kifejezésekkel. Voltak ugyan, kik szeliden és nyájasan szólottak, s ezeknek szava jól esett; de mások igen sokan éreztették velem, hogy a szeretet és barátság bosszuvá és gyűlölséggé változott kebleikben. Végre

egy ifju ember, ki a mult országgyűlés alatt irnokom volt, tolem csak féllépésre állva nekem szemközt fordult, s dorgáló hangon komoly leczkéket adott a hazafiuságról és a hazafinak kötelességéről; elmondá, hogy czikornyás beszédemnek okai gyengék és üresek valának, gyávassággal vádolt, mert a követséget el nem fogadom, minthogy — állítása szerint — vagy életemet, vagy értékemet féltém, ezt pedig mind a kettőt a hazáért feláldozni kötelesség. Így tartott ez — mind mondám — órákig. A fájdalom könnyeket fakasztott szemeimből, a könnyek majd elfojtották szavamat, ajkaim reszkettek, szivem vérzett, mert a legérzékenyebb sértések barátaimtól származtak, és nem találkozott senki a számos gyülekezésben, a ki személyem védelmére mellettem szót emelt volna; elmondám én, hogy hiszen én tiszta meggyőződésmet és lelkiismeretem szavait követem, mert hiszem és érzem, hogy a követséget elvállalnom nem szabad és nem lehet; ha nézetem hibás is, de mindaddig, míg a meggyőzés ingatlan áll lelkemben, azt semmi tekintélynek fel nem áldozhatom; és azért, hogy ezen meggyőződésem a megyei rendeknek véleményétől eltér, megvetést, gyűlölséget nem érdemelek; és azért, hogy lelkiismeretemnek szavait követve, cselekszem, reám senki méltatlanság nélkül nem neheztelhet; de szavaim sikertelenül hangzottak el, és a RR. elhatározzák ismét, hogy kivülem más követet nem választanak; reám parancsolnak, hogy követül elmenjek, sőt a főispán a törvényes büntetést is emlegette; de én határozatomat meg nem változtathatva kijelentém, hogy arról, mit a RR. emlitenek, miszerint lemondásomat el nem fogadják, még itt szó sem lehet, lemondásra szükség nincs, mert én ez elváltást soha el nem fogadtam, sőt az ellen még a választás előtt is nyilatkoztam, törvényes büntetés tehát amnyival inkább

nem érhet, mivel én már két országgyűlésen cleget tettem a törvényparancsolta kötelességnek; a megyének ellenben kötelessége követet választani, mert azt a törvény parancsolja, és én ezen törvénynek teljesítésbe vételét mint Zalának egyik statusa kívánom. Ezen szavaim is sikertelenek valának; a főispán kimondotta a végzést a fentebbi értelemben, és én a jegyzőkönyvbe kértem iktattatni, hogy a követséget el nem fogadtam. Zuzott kebellet és feldult kedélylyel hagytam el ez ülést, sokan barátim közül hideg megvetéssel fordultak el tőlem, ülésen kívül is; Csányi és Horváth csak egy pillanatra sem méltattak, és összezúzták azon barátságos viszonyokat, mik eddig itt köztünk léteztek; tudtam, hogy érteni kevesen fognak engemet — sokan érteni nem akarnak, sokan félre is értenek; de hogy ily epés indulattal, ennyyi haraggal s mondhatom gyűlölséggel találkozam Zalamegyének gyűlési teremében, s jó barátaim közül is sokan elfelejtve minden szives indulatot, elfelejtve minden édes köteléket, ily módon viseljék magukat irántam, — ez megvallom váratlan volt előttem. De a tiszta öntudat fen tartja talán lelkenek erejét, s bár hiszem s érzem, hogy a hazában is igen sokan érteni nem fognak, biztosan reméllem mégis, hogy lesznek jó emberek, kik félre nem értenek, felfogják állásomnak kellemetlenségét s látják, s velem együtt érzik, hogy a jelen körülmények között másképen cselekednem lehetetlen volt. Biztosan reméllem, sőt igen erősen hiszem, hogy ti barátim, cselekvésem megítélésében felejtetni fogjátok egy pillanatra azon barátságos óhajástokat, hogy bár körötökben volnék, és mellőzve a személyes érdekek tekintetét, ugy nözitek elhatározásomat, mint azt nézni kell, minden elfogultság nélkül. És elmondjátok majd, hogy bár mennyire szeretnétek is jelenléteket, ilyen előzmények után ily zuzott kebellet

nem kívánjátok, hogy az országgyűlésre menjek; a körülményeknek minden oldalát, s egyéniségemnek minden jó és rossz tulajdonságait tekintetbe fogjátok ti venni és nem kárhoztatjátok a mit én annyi küzdelem s oly komoly megfontolás után határoztam el magammal. A ti kárhoztatástok volna a legkeserűbb pohár, mi ezen esetben még reám várhat, pedig — Isten tudja! — keserű volt az is, mit eddig üritenem kellett; és ha tán ti nem helyeselnétek lépésemet (ezt még csak gondolni sem merem, gondolni nem akarom), de ha mégis megtörténnék, hogy nézeteitek mások volnának, s okaim titeket meg nem győztek volna, legalább ne taszítsatok el magatoktól, mint zalai barátimnak egy része; ne vonjátok el tőlem a barátságot, a szives szeretet, mely ez ideig kebletekben él irántam, mert ez a csapás igazán megtörné végképen lelkemnek minden erejét; hiszen ti engem azért szerettetek meg, hogy szivemnek legbensőbb ösztönét s lelkemnek ingatlan meggyőződését követtem minden tetteimben; most is csak azt cselekszem, és ha nézeteink a dolog fölött különböznének is, nehezteléstököt azért meg nem érdemlem. Ti szerettetek engem minden sajtásággimmal, s gyöngeségimmal együtt úgy a mint vagyok, pedig tudjátok, hogy ezen nézetek s ezen elhatározásom tisztán és egészen egyéniségemben fekszik, és a ki úgy ismert mint ti ismertek, soha nem kételkedhetett, hogy ily körülmények között így és nem másképen fogok cselekedni. O! ne taszítsatok el magatoktól» s i. t.

Az engesztelő idő írt hozott DEÁK sebzett kedélyére, s a meghasonlott barátok ismét találkoztak s megértették egymást, de az országgyűlésnek nem akadt vezére, s munkássága meddő maradt. Ott volt ugyan a régiek közül KLAUZÁL, BEÖTHY, BEZERÉDI, az öreg PÁZMÁNDY, s új követekül, kik

most foglalták el először székeiket, SZEMERE BERTALAN, GHYCY KÁLMÁN, SOMSSICH PÁL, LÓNYAY MENYHÉRT; DEÁK nélkül azonban nem tudtak sikert aratni, még a földhitelintézetnek felállítását is elejtették, csak azért, mert a kormány követelte az elnökre nézve a kinevezési jogot. Általán véve ez országgyűlésen a conservatív párt győzött, s meg nem elégedve diadalával, egy ügyesen tervezett cselszövényvel KOSSUTH-ot is leszoritotta a »Pesti Hirlap« szerkesztéséről, SZÉCHENYI-t pedig az alduna szikláinak szétrobbantásával foglalta el.

Ez időből fennmaradt DEÁK-nak egy igen érdekes, kedélyes levele KOSSUTH-hoz, mely a személyes viszonyt e két nagy férfi közt igen élénken deríti fel; néhány részlete, melyet itt közlünk, még most is érdekelheti a közönséget:

Kehidán, Nov. 2-án 1844

és Nov. 21-én.

Kedves barátom!

Régen óhajtvá várt szives leveled végre megérkezett. Hetek sőt holnapok multak el, mióta neken e leveled érkezését zsidó és keresztény próféták jövendölgették, s én hittem a jövendölésnek, jobban mint a hajdankori zsidók hittek prófétáiknak, és örültem a jövendölés teljesedésének, jobban mint Izrael fiai most örülnének, ha megérkeznék rögtön a régen várt Messiás és zaklatná őket pesti, bécsi, párizsi fényes kényelmes palotáikból, hogy Palaestina sivatagjain új zsidó-országot alkossanak. — Zsidó prófétám a kanizsai Rabbinus volt, ki Pestről erre utazott, nem ugyan tüzes szekéren, mint Illés, de mégis szekéren, — keresztény prófétám pedig CSAPODY volt, ki ámbár jövendölése megvalósult, még sem fog oly könnyen élve az égbe szállani, mind Enoch, ha csak tetelesen meg nem soványodik.

De térjünk komolyabb tárgyakra. — Éve mult hogy utólszor együtt valánk, s azóta egy betű sem fordult meg közöttünk. Hogy én nem irtam Néked, azt Te (mint leveledben magadat kifejezed) »akárminek szereted inkább tulajdonítani, csak annak nem, hogy baráti érzelmeim irántad meghidegültek«. — Istentelen rosz fia volnál Te LAJOS ha olyan volnál, a minők ezen diplomatikai szabatossággal kimért szavaid. — Tudod-e: hogy a mit e szavakban mondasz, prózai nyelven magyarul annyit tesz: hogy Te bizony mégis érzesz egy kis hajlamot magadban, nálam hidegülést gyanítani? Tudod-e: hogy ilyforma kifejezések »akarom hinni« — »szeretem a dolgot ez vagy amaz oknak tulajdonítani«, s több effélék, boldogult MACHIAVELLI MIKLÓS urnak idejétől fogva HERCZEG METTERNICH koráig mindenkor a kétkedésnek gyengédebb kifejezései valának? — Szeretnék reád e szavaidért legalább is 48 óráig haragudni, ha tudnék, s talán tudnék is, ha bizonyos nem volnék abban, hogy e szavaid csak tolladból folytak, nem szivedből. — Lelkedre, ugy látom, azon idő mit Bécsben töltöttél semmit, de épen semmit nem hatott, legalább nem hatott változtatólag, sőt azóta és az által, hogy ott valál, növekedett inkább és szilárdult keblednek ereje — de tanultál ott mégis valamit, amit épen nem kellett volna megtanulnod, és ez azon diplomatikai szabatosságu kifejezés, melyet említék s melyben félig elta- karva, félig akaratlanul is kétkedést mondasz ki ellenem. Ez néked nem természetes hangod. — Ne tagadd, ez csak ugyan Bécsben ragadott reád véletlenül. — Tudod-e, hogy azon barátság, mely közöttünk létez, sokkal, igen sokkal több, mint csupán polgári érzelnek rokonsága? Tudod-e, hogy ezen barátság kétkedés tárgya soha nem lehet. Kétkedés csak oly dologhoz férhet, miket hiszünk ugyan, de bizonyosan nem tudunk, pedig, hogy Te nekem barátom

vagy a szónak legszebb, legnemesebb értelmében, azt én nem hiszem, hanem tökéletes bizonyossággal tudom; s hogy volna lehető, hogy Te én rólam irányodban ugyan azt csak hinnéd, de bizonyosan nem tudnád. Azt csak nem vélted, hogy barátságom olyan mint a hold, mely hold ugyan mindég, de hol egész, hol fél, hol csak alig látható. Istenemre mondom: a mi barátságunknak sem stádiumai, sem phasisai nem lehetnek s a mely pillanatban megszűnnénk bizonyosan tudni, hogy egymás iránti érzelmeinkben változnunk lehetetlen, azon pillanatban bár nem tudva, s talán nem is sejtve, megváltoztunk volna már egymás iránt. — Barátságunk nem oly tűz, melyet emberi kéz gyújtott, s mely ha neki táplálékot időnként nem nyújtasz, felemészti önmagát s végre elhamvad. Égi tűz az, mely keblünkben ég, tisztán, állandóul és változatlanul, világít, melegít, éltet, mint a nap sugára, de le nem nyugszik mint a nap, felhők nem borítják, és fogyatkozást nem szenved. — Miért legyen tehát a kétkedésnek még csak árnyéka is közöttünk? Hiszen én is mondhatnám, hogy Te sem irtál nekem ezen egész hosszú év alatt, pedig a Te sorsodban s politikai állásodban azóta oly változás történt, mely nem csak Téged magadat érdeklelt, de fájdalmasan hatott mi reánk s barátidra s mindazokra, kik e Nemzet politikai életének kifejlődését óhajtják. És én e változásnak okait, s részleteit nem Tőled magadtól hallottam, hanem csak hírből tudtam meg. homályosan, s ezer alaku elferdítésekkel. Roppant hatású politikai pályádon örömeidnek s reményeidnek részesévé tével, a barátság legszentebb jogával követelhettem volna tehát Tőled, hogy barátilag közöld vélem azt is, a mi kebledet fájdalommal és aggodalommal tölti el. Tudod Te azt barátom, hogy öröm és remény kebledet, fájdalmak pedig és aggodalmak inkább elzárják azt.

Öröminket, reményinket sokakkal osztjuk meg, — fájdalomat és aggodalmat csak azokkal, kik közel állnak szívünkhöz. — Én tudom, hogy Te engem ezen utolsók közé számitasz, és mégis oly sok ideig elvontad tőlem azt, a mi által azon keveseket, kik szívünkhöz közel állnak, megkülönböztetjük azon sokaktól, kikkel csak öröminket szoktuk megosztani. — De én még sem valék hajlandó hallgatásodat hidegülés lehetőségének tulajdonítani, sőt nem is fürkésztem okait, hanem teljes megnyugvással elmondám magamban: Fontos oka van, a miért eddig nem irt, de irni fog bizonyosan, s közöl majd vélem mindent tartózkodás nélküli szives barátsággal. — És ime igaz, a mit magamban elmondottam, — Tedd azért kebledre kezedet, s tégy erős fogadást lelkedben: hogy ezentul követni fogsz engem e rendületlen bizodalomban.

LANDERERNEK kiszámitott gonoszása *) rutul megcsalta — nem ugyan bizodalmat, mert hiszen oly ember iránt bizodalma nem lehetett, — hanem becsületes számitásodat. Te azt hitted, hogy mivel LANDERER-nek anyagi legvastagabb érdekei szorosán kötve vannak szerkesztőségedhez, álmoksága ellen ez által biztositva vagy, de kifelejtéd számitásodból, hogy ő a közhir szerint nem utolsó tagja a titkos politiának s ha ez igaz, akkor magaviselete könnyen magyarázható, mert ily emberek eladják magokat pénzért, haszonért, pártfogásért s ők többé magok sem rendelkezhetnek önmagokról szabadon s én igen hiszem a mit néked L . . . e dologról mondott. Ámde bár miképen történt is ez, annyi mindenesetre igaz, hogy azok, kik becsületes számitásodat alacsony perfidiával jégre vitték, magok részéről igen jól számi-

*) Landererre nézve mind DEÁK-nak, mind KOSSUTH-nak itt kifejezett véleménye később nagy részben megváltozott.

tottak. Neked az előzmények után máskép cselekedned nem lehetett, mint a hogy cselekedtél. Gondolkodtam én erről komolyan, s mélyen érezve a veszteséget, melyet lelépésed által szenvedünk, gyakran hajlandó valék kárhozotni ezen lelépést, de megkérdeztem ismét magamat, mit volnék teendő helyzetekben ily előzmények után, és minden kétkedés nélkül csak azt feleltem önmagamnak: hogy máskép én sem cselekedtem volna. Csak a sorsot kell tehát átkoznunk, mely veszélyes játékát úgy keveri mindég: hogy azok, kik semmit szentnek nem tartanak, kik semmi mocsoktól, semmi alocsonyságtól nem undorodnak, cselszövényes számításaikkal rútol kijátsszák a legeszesebb embernek becsületes számítását. Te barátom e dologban is, mint élted egész folytán mindenkor, tisztán és szeplőtlenül állasz szivem és eszem előtt s i. t.

Keserük azon szemrehányások, miket leveledben mintegy odavetve szóttél bele DESSEWFFY és SZÉCHENYI elleni küzdéseid elbeszélésébe, midőn elmondod: hogy Te ezen küzdést szerencsésen kiállottad, noha én abban csak egy betűvel sem segitettelek. — Barátom! azon fontos és alapos okokhoz, mikkel Te a haladás ügyének minden részletei mellett oly meglepő körülmények között is, minő SZÉCHENYI támadása volt, csüggedetlen küzdöttél, én mit adhattam volna még? hiszen minden főkérdés megvala általad vitatva, kifejtve, s a legtisztább tere állítva. Vagy talán csak azért kellett volna nékem is felszöállnom, hogy elveimről s nézeteimről értesítem a Magyar közönséget? Elveimet s nézeteimet minden főkérdés felett ismerték azok, kik engem a politikai pályán ismeretek, mert politikai éltemnek minden lépése, úgy hiszem, tisztán tükrözta vissza ezen elveket s nézeteiket; mire való lett volna tehát azokat a hirlapokban szóval is elsorol-

nom? Azt pedig barátom, mit egykor Pesten szavaidból érttettem, hogy nevémet kívánod leginkább hírlapodban, megbocsáss — még most sem tudom felfogni. Küzdés kezdődött a journalistika terén is haladásunk főkérdései felett. Te ki e pályán oly kitünő jelességgel jártál, kifejtéd a haladni akarók nézeteit, szebben és jobban mint más akárki azokat kifejezni képes lett volna. Te okokkal és pedig egyedül okokkal harcoltál a szent igazságért, indulat és alacsony haszonlesés ellen. Te csak a józan ész fegyverét használtad előítéletek és tekintélyek ellen s kimondád, a mi hála az égnek csakugyan igaz is: hogy a tekintélyek ideje lejárt. — Hogyan akarhattál volna tehát épen Te nevet használni nyomtatékul lapjaidban? Barátom, én nevémet tudva s akarva fegyverül használni nem fogom soha, először azért, mert oly fegyver, melynek éle nincs, nyomorult fegyver komoly küzdésben; másodszor azért, mert oly tárgyért küzdeni soha nem akarok, mely mellett jobb okot felhozni nem tudnék, mint nevémet; harmadszor azért, mert azon szent igazságot, melyért mi küzdünk, névvel akarni támogatni annyi volna, mint a pesti hidnak oszlopát egyes nádszállal akarni megerősíteni a víz rohama ellen; negyedszer azért, mert én soha nem hittem és soha elhinni nem fogom a mit Te Pesten el akartál velem hitetni, hogy nevem többet nyom a politikai vitáknak terén, mint sok más népszerű nevek; ötödször azért — de hagyjuk e fejtegetést; Te tudod, hogy a journalistika terén működni kedvem soha nem volt. — Ez hiba talán, de Isten neki, szeress Te engem ezen hibával is, hiszen oly embert, kinek hibái nem volnának, ugy sem szerethetnél. — Nekem hibám elég van arra, hogy szerethess, de azok, ugy hiszem nem olyanok, melyek miatt igen komolyam haragudnod kellene reám. — Azt azonban még sem szeretem benned, hogy

sem elfelejteni, sem megbocsátani nem tudod azt, hogy hírlapodban nem irtam; és most is oly élesen, oly keserűen szólsz a dologról, mint akár a közügynek, akár a barátságának hűtelen és nemtelen elárulásáról.

Itt következnek DEÁK nézetei a védegyelet iránt; hosszú levelét végre így fejezi be:

»Szívesen, igen szívesen köszönöm közléseidet azokról, miket Hg. METTERNICH-el beszélgettél. Téged e beszélgetésben olyannak talállok, minőnek ismertelek, de a Herczeget nem olyannak véltem, minőnek ő magát irányodban mutatta. Azon politikai hibákat, miket ő e beszélgetésben elkövetett, róla én fel nem tettem, mert hogy ő még életében soha ne találkozott volna tiszta érzésű szabad emberrel, ki nemesen büszke volt függetlenségében, azt feltenni alig lehet, és ha ismer ilyen embert, ha tudta, hogy ily egyéniség nem agyrém, hanem valóság, miként eshetett ki oly igen az emberismereten alapult finomabb tapintat kerékvágásából, mint ahogy kiesett, én valóban nem értem. — Részleteit ezen beszélgetésnek, pedig még a legapróbbakat is majd tavasszal elkérdezgetem Tőled szóval, s Te nem felejtessz addig el semmit a történetekből.

Levelem hosszabb volna, de siet MAYER JAKAB, ki azt kezedre adja, — postán nem akartam azt eddig elküldeni, vártam biztosabb alkalomra, s ime nem vártam sikeretlenül.

Isten veled kedves Komám, szívesen tiszteld nevemmel komám asszonyt, a kis Ferit pedig, és valamennyi kicsint csókold ezerszer helyettem. — Komámasszonynak mondd meg, hogy a tavasszal elmegyek Hozzátok kukorica-gombócra, ha szívesen láttok. — Addig Isten veletek

hű barátod

DEÁK.

Az által, hogy Kossuth megszünt napi lapot szerkeszteni, s hogy a »Pesti Hírlap«-ból eltűntek a gyűjtő vezércikkek, tevékenysége meg nem szűnt; úttörő volt ő mindig s lángesze meg tudta teremteni az Archimedes pontját, melyről az országot mozgásba hozza. A védegyeletet, melyet PERCZEL MÓR kezdeményezett, karolta fel legelőbb, megalakította a kereskedelmi társaságot, rendezett ipar-kiállítást, elkészíttette a vukovár-fiumei vasut tervezetét, vezércikket irt a Hetilapba, s Pestnek megyetereméből igazgatta az egész ország politikáját. Itt tette meg indítványát, hogy az ugy nevezett Honoratio-roknak adassék meg a szavazati jog, itt támadta meg APPONYI GYÖRGY kanczellárnak új adminisztrátori rendszerét, itt készítette a feliratot a horvát ügyben. Pestmegye Rendei pedig elfogadták indítványait, s közölték az ország minden törvényhatóságaival, így Kossuth eszméi gyűlésről gyűlésre terjedtek s vitákat ébresztettek minden megyében, az izgatás tüze nem aludt ki soha, sőt talán még erősebb lobot vetett, mint ha a tüzet a »Hírlap« szította volna egyedül, mert cikkei ebben csak a cenzura engedélye mellett jelenhettek meg, tehát oly ellenőrizet alatt álltak minőt a megye teremében az administrator nem gyakorolhatott. Ekkor kapott lábra azon tévtan, hogy a megyék koordinálva vannak a kormánynyal, nem szubordinálva neki, ez volt a megyei élet legfényesebb, legkábitóbb időszaka, melyben minden táblalabiró törvényhozónak tartotta magát. Kossuth neve hangzott most minden ajakról az egész országban; míg DEÁK visszavonultan élt Zalában a nemzet lassan-lassan elszokott mérsékelt hangjától s a forradalmi szónoklat indulatosságába szeretett belé. Ehhez járult még DEÁK egészségének hanyatlása, komoly torokbaja aggasztóbb szint öltött, minek folytán ő még 1847-ben is nem engedte magát követül megválasztatni.

A politikai légkör ez időben egész Európában villanyos-

sággal volt megtelve, mindnyájan álltunk befolyása alatt. habár DEÁK azon idegességet roszalta, mely az egész országot megszállta s LAMARTINE »Girondins«-jeinek hallatlan népszerűségében is nyilvánult. Mindenki olvasta e könyvet oly érdeklél, mintha a leirt események nálunk is megújulhatnának. Csak a kormányok nem vettek észre semmit, sőt még nevelték az izgatást politikájok által, ugy Párisban mint Németországban, Bécsben mint nálunk.

Az országgyűlés meghívásának ideje megjött, s Pest-megye KOSSUTH-ot választotta meg követül; SZÉCHENYI erre annyira megdöbbsent, hogy Mosonyvármegyében kereste s megnyerte a követi mandátumot, hogy szemben találkozzék régi ellenével, s az országházban folytassa azon harcot, melyet életre halálra a journalistika terén kezdett meg. Az események azonban meghiúsítottak minden számítást. A forradalom villáma Párisban csapott le február 24-dikén, dörgésére egész Európa megrendült, viszhangja legelőször is nálunk szólalt meg, s Pozsonyból áthatott Bécsbe, hol egy rövid nap alatt elsöpörte a hatalmas METTERNICH-et s összes rendszerét. — Tehetetlenség uralkodott oda fenn, s KOSSUTH merészen felhasználta a kedvező alkalmat, hogy mindazon reformokat, melyeket SZÉCHENYI épen úgy mint ő, s velök az egész szabadelvű párt óhajtott, a törvényes formák megtartása mellett rögtönözve törvénybe iktassa. A diadal mámorel elfogta az egész országot, mely azonban ekkor sem feledkezett meg régi vezéréről; a közvélemény követelte DEÁK-nak jelenlétét az országgyűlésen, mert érezte, hogy ily válságban bölcsességét nem nélkülözheti. Czizy PÁL tehát, a zalai követ, lemondott állásáról és Zalavármegye felküldte DEÁK-ot követjéül Pozsonyba, hol mindjárt megérkezével arra kényszerítették, hogy az igazságügyi tárczát vállalja el.

A miniszterek, SZÉCHENYI-t is beleértve, nagy remé-

nyekkel jöttek le Pestre, azon hitben, hogy a szabadság, mely most úgy Bécsben mint Pesten kormányra jutott, itt is ott is meggyógyítja az ország sebeit, felvirágoztatja a nemzet jólétét, s egyesíteni fogja a nemzetiségeket a közös haza szeretetében. Ezen boldog álomkép kevés ideig tartott, s csakhamar szétfoszlott, de szemünket még akkor is homály borította, a szerb lázadást kizárólag a katonapárt s kamarilla eselszövényeinek tulajdonítottuk, a nemzetiségi mozgalmakat megérteni képesek nem voltunk, hanem mégis kezdtük érezni, miszerint bármit tartsanak is törvényeink hazánknak minden egyéb országtól vagy nemzettől való teljes függetlenségéről, a háromszáz évi együttlét a többi tartományokkal annyira összefűzte az érdekeket, hogy el kell ismernünk, miszerint közösügyek csakugyan léteznek, s hogy e részben a tényleges állapot eltér a törvények szavaitól; de arról, hogy mik legyenek e közösügyek s mi módon lehessen ezek iránt kiegyezkedni, arról senkinek, sem Pesten sem Bécsben, fogalma nem volt. Elhez járult még, hogy az osztrák s a magyar, minden akkori testvérkedési tüntetések daczára, nemcsak idegeneknek nézték egymást, de az osztrák a német kultúra magaslatáról barbárnak tartotta a magyart; a magyar ismét azon büszke öntudatában, hogy alkotmányosságát szakadatlanul fel tudta tartani, lenézte azokat, kik politikai szabadságukat századok óta elvesztették, a szolgaságba belényugodtak, s most sem voltak képesek erélyes kormányt s életrevaló alkotmányt megteremteni. Ezen félreértés végzetes volt mind a két félre nézve, s mind a kettőre a szenvedések hosszú láncolatát mérte reá, — mert oly nemzetek, melyek egymást becsülik, ellenségekből is könnyen barátokká válhatnak, holott azok, melyek egymást lenézik, még egyezkedésre is képtelenek.

Az érdekek összeütközése e szerint kikerülhetlenné

lett. Mindjárt áprilisban egy fejedelmi kézirat, mely minden alkotmányos kelléket nélkülözött, felszólította ISTVÁN főherceget, a nádort, hogy a kormány nyilatkozzék Magyarország részvétéről az osztrák államadósságban. Kétszáz millióm átvételével meg lehetett volna nyugtatni az udvart, az európai pénzvilágot s az osztrák népet, de mind SZÉCHENYI, mind DEÁK nem akarták elhagyni a törvényesség alapját, s nem tudtak felemelkedni a méltányosság s politikai opportunitás terére, — tiltakozó felszólalások a miniszter-tanácsban elejtette e kérdést, s ellenünk izgatta fel az európai tőke érdekeit.

A reakció felhasználta mindezen körülményeket, az érdekek összeütközését, a pénzvilág ellenszenvét, s a nemzeti-ségi harcot. Az ügyek napról napra erősebben bonyolultak össze s az általános zavar a forradalom örvénye felé hajtotta a nemzetet. — Ez nem volt DEÁK-nak tere, ez a KOSSUTH-é volt. DEÁK azonban soha nem állott utjába a néptribunnak s nem akadályozta működését, ámbár erre fel lett szólítva. »Ha a lovak ragadnak«, ez volt felelete. »megtörténik néha, hogy a kocsi fel nem dül, de akkor csakugyan felfordul, ha ketten tartják a gyeplőt, s az egyik jobbra, a másik balra hajt.«

A nemzet zöme irtódzott a forradalomtól, mindig szeretett volna becsülettel kibékülni s meg is kísérlé az alkudozást, előbb a koronával, szeptemberben az osztrák parlamenttel, decemberben a Magyarországra bevonult hadvezérrel; DEÁK mindig ott volt e kísérleteknél, az utolsónál WINDISCHGRÁTZ herczeg (Bicskén január 3-dikán) kinyilatkozattatta, hogy pártütőkkel nem egyezkedik; a küldöttséget letartóztatta s őrizet alá tette, DEÁK-nak csak később engedte meg, hogy Zalába vonulhasson vissza.

KOSSUTH ezalatt a nemzet szívvérével irta újra Magyarországot felejtett nevét a történelem lapjaira. A nemzet örök

dicsőséget aratott, végre kifáradott s kimerült s Világos véget vetett az ellentállásnak. — A bécsi államférfiak sok százados óhajtása valahára beteljesedett, a CLESELEK és LOBKOVITZOK álma valósággá lett, a birodalom egysége megszülemlett s nagy volt a megelégedés a METTERNICH iskolájából kikerült kormányférfiaknál; hiszen Magyarország nem jelentett többé egyebet egy földirati kifejezésnél, a régi magyar iustitutiók országszerte megszűntek, s német hivatalnokok kormányozták német nyelven a büszke magyart.

A nemzet kétségbe volt esve, külföldről várta a Messiást, külső eseményektől s forradalomtól a felszabadulást, csak a döblingi tébolyda remetéje nem mondott le most sem erős hitéről, hogy a magyar kibékül még a koronával s prófétai szemmel látta előre, hogy midőn a kellő időpont megérkezik, csak DEÁK személyességének sikerülhet a nagy feladat megoldása; de arra szükséges volt, hogy hagyja el kehidai gazdaságát, hogy Pestre költözzék, s az ország szívében legyen központja s irányadója a hazafiaknak. E szerint megvétette DEÁK birtokát s lehetségessé tette, hogy azon államférfi, ki most is birta az ország bizodalját, a fővárosban töltsen az év nagyobb részét. Az agg SZÉCHENYI-nek ezen előrelátása nem kevésbé nagyszerű eredményre vezetett, mint azon ajánlata, melylyel pályája kezdetén az Akadémiát alkotta meg.

1854 óta DEÁK rendszeren minden november kezdetén Pestre jött s júliusig itt maradt. Legtöbben közülünk ismerik szerény lakását az Angol királynénál, mely éveken keresztül, a mint egy szellemdús író megjegyzi, az ország legelső szalonja lett. Ide jött minden reggel boldog boldogtalan az egész országból, minden országos tekintély, minden megyei ember, ki a közdolgokkal gondolt. DEÁK gyors intuitiója s éles ítélő tehetsége ezen folytonos érintkezésből vonta ki a nemzet méltó fájdalmait, vak reményeit, valódi

szükségeit, míg páratlan tapintata meg tudta nyerni látogatóinak teljes bizalmát s beléjük óltani nézeteit s irányát. Érezte ő feladatának egész súlyát s vissza nem rettent a felelősségtől, mely reá nehezedett; tudta, hogy SZÉCHENYI-re, hogy KOSSUTH-ra nem számíthat többé a nemzet, melyet most gyűlölet s remény elvakít, hogy annak kivüle nem lehet más vezére; neki pedig más eszköze nincsen, melylyel reá hasson, mint a társalgás, melyhez egyébiránt senki jobban nem értett, mint épen ő, mert beszélgetéseiben nézetei nem látszottak lényegben eltérni azoktól, melyek körülte nyilvánultak, csakhogy szabatosabbak voltak, s tisztábbak és nemesebbek; nem is szárnyaltak túl a közönség felfogásán, nem foglalkoztak a jövőnek távol fekvő feladataival, ő a jelenben élt s a jelenre akart hatni; meghallgatta s figyelembe vette kitünőbb barátainak nézeteit, de szeretettel foglalkozott a kevésbbé műveltekkel, kik a nagy közönség gondolkozásmódját hivebben képviselték s arra hatni képesebbek voltak. Órákig el tudott beszélgetni velök s végig hallgatni lapos észrevételeiket; türelme ki nem fogyott, tudott unatkozni jó kedvvel, s ez által annyival inkább nyert befolyást reájok, mert lelkületének emelkedettsége mellett is prózai szempontból szerette tekinteni a társadalmi s politikai kérdéseket; a phantastikus ábrándozásokat, a költői álmképeket s a vakmerő kalandos politikát nem tűrte meg soha, hanem éles logikájának bonczkésével irgalmatlanul tette mindig tönkre, nehogy a nemzetet tévutra vezessék, mert azt tartotta, hogy saját sorsával és életével rendelkezhetik mindenki tetszése szerint, de senki sincs feljogosítva arra, hogy a nemzet jövőjét koczára tegye. Politikailag egyébiránt tétlen maradt, nem írt s nem inspirált röpiratokat s könyveket mint néhány barátai, nem kaczerkodott a külföldön izgató menekültekkel, a conspirátorok nem mertek hozzá közeledni, mindenki tudta, hogy őt semmi

és senki a törvényes utról el nem tántoríthatja. A nemzet türelmetlenkedett, a Conservatívok s a főpapok kérelmeket kezdeményeztek a koronához, ő ezen kísérletektől is megvonta hozzájárulását; midőn pedig Bécsből tapogatództak, nem volna-e hajlandó az ország újra szervezését az öszszmonarchia keretén belől kezébe venni, ő az ily ajánlatokat egyszerűen visszautasította, mert más alapot az újjá szervezésre nem ismert, mint a törvényt, a legközelebbi törvény pedig az 1848-diki volt; ennek elismerésében látta ő a kiegyezés és reform egyetlen biztos és elégséges alapját.

És csakugyan, ha ezen törvények közjogi oldalát részreahajlatlanul vizsgáljuk, azt találjuk, hogy e részben hiányosak s csak a teljes elszakadás vagy terjedelmesebb kiegyezkedések által egészíthetők ki. Bécsben azonban mindig csak az első lehetőséget vették szemügyre, s komolyan azt hitték, hogy azok okvetetlenül elszakadásra vezetnek. — De a száműzöttek is külföldön és a vérmesebbek az országban ugyanazon nézetben voltak mint a bécsi miniszterek, s az 1848-diki törvényekből s a legujabb bécsi politikából nem tudtak egyebet kiolvasni, mint forradalmat, s azért külségelybe s conspiratiókba fektették reményöket, s izgató tudósításokkal kábitották el folytonosan a nemzetet, mely a németek sanyargatásai által felbőszítve a legbadarabb híreknek is szívesen adott hitelt.

A francia-olasz háboru idézte elő ezen új áramlatot, de ha Solferínónál meg is bukott az ausztriai absolutismus, az öszszmonarchia merev központosítása megmaradt mégis az új bécsi alkotmányosság vezéreszméje, SCHMERLING csakugy volt ellensége a magyarnak mint BACH. Ily körülmények közt jött össze az 1861-diki országgyűlés, melyen DEÁK-nak kimondhatatlan nehézségekkel kellett küzdenie, mert míg egyrészről azok, kik közelebb álltak az udvari körökhöz, s kik csak kényszerűségből fogadták volt el az

ujkor eszméinek életbeléptét, javítani akartak ugyan a fennálló türhetetlen állapotokon, de az 1848-diki törvényeket ignorálták; másrésről a forradalmat hirdető hangok külföldről szíves viszhangra találtak a hazában, sőt a háznak többsége is annyira bizott a várva várt európai bonyodalmak bekövetkeztében, hogy minden kiegyezkedéstől félt, nehogy ez egy szerencsésebb megoldásnak lehetőségét meghiusítsa.

Az országnak ily hangulata mellett az országgyűlés positiv eredményekre nézve meddő maradt, de a képviselők legalább szavat adhattak a nemzet szenvedéseinek s indignatiójának, DEÁK államférfias beszédei pedig mérséklő befolyással hatottak a hangulatra, sőt a híres feliratban az ország osztatlan meggyőződése megtalálta legnemesebb kifejezését. Ekkor lett ő a nemzet politikájának elismert vezére, daczára az ellenzék szunyogcsipéseinek, midőn ez a felirat felküldését kisszerű kísérletekkel meghiusítani iparkodott azon czélból, hogy az alól lelkesítsen ugyan, de felől boszszantson, holott DEÁK eredményt kívánt kivívni, nem tüntetést rendezni.

Az országgyűlés eloszlattatott, s provisorius állapotok álltak be, — SCHMERLING hitte, hogy várhat. Sokan lemondtak most a reményről, hogy a törvényes alapon lehetséges legyen a kibékülés, minek folytán egyrésről a conservatív, másrésről a forradalmi elemek bátorodtak fel, DEÁK azonban tisztában volt magával, érezte, hogy az ország többsége bizik eljárásában és oly ingatlanul megmaradt álláspontján, mint SCHMERLING a magáén, csakhogy a magyar államférfi szavait egy nemzet hangoztatta vissza, holott csak bürokratiája támogatta a német minisztert, ki álláspontjának igazolására még a történelemből is ki akarta mutatni, hogy Magyarországnak nincs joga az államisághoz s függetlenséghez, és LUSTKANDEI a terezianumi tanár által iratta meg

azon röpiratot, melyet DEÁK czáfolata mentett meg az érdemlett feledségtől.

A bécsi professor támadása általános botrányt okozott, oly általánost mint GROSSING és GUSTERMANN hasonírányu iratai apáink idejében, mert mindenki meg volt győződve, hogy nem a tudomány, de a magyarok elleni gyűlölség vezette az író tollát. Annál nagyobb meglepéssel vette a közönség DEÁK czáfolatát, mint bizonytságot, hogy az ország bölcse nem tür a nemzet nevéen sem foltot sem szennyet.

Egyébiránt Bécsben is végre azon meggyőződésre jöttek, hogy Magyarországot másként mint magyarokkal kormányozni nem lehet, s hogy oly magyart fel nem tudnak találni, ki hazáját a monarchia központosításának elárulná. A személyek folyvást változtak, de a nehézségek nem kevesbedtek, oly annyira, hogy SCHMERLING is kezdte érezni, miként a várakozás több kárral jár kedvez eszméjére mint Magyarország érzelmeire nézve; mert nálunk a külföld segélyében vetett vad remények lassan lassan eloszlottak, s a nemzet többsége mindig szorosabban ragaszkodott DEÁK-hoz, mivel érezte, hogy az ő kebelében nem lakik önzés, hogy sem fényt, sem hatalmat, sem bármi előnyt nem keres a maga számára; s ismerte vezérének forró hazaszeretete mellett azon lelkiismeretes ovakodását minden túlmerész s a jövőt veszélyeztethető lépéstől; ebben találta a sikernek biztos zálogát, ezért követte őt kétkedés nélkül, s bizott határtalanul böles belátásában.

DEÁK megtette most a közelítő lépést, megírta husvétii cikkét, SCHMERLING megbukott, remények ébredtek ismét a nemzet kebelében.

Az 1865-iki országgyűlés megnyitásánál a kiegyezés lehetősége nem vétetett többé kétségbe. DEÁK formulázta az ország kívánatait, melyek a jogfolytonosság elvétől egy

tapodtat sem tértek el, holott Bécsben az 1848-diki törvények elismerése legyőzhetlen ellenzésre akadt. Külső események léptek ismét közbe, a porosz háború, mely hét nap alatt tönkre tette a monarchia védelmi erejét, véget vetett Ausztria hagyományos német politikájának s alapját rakta le az új német császárságnak. Az ellenség Magyarországra is benyomult, de sehol sem fogadták barátul és szabadítóul, az elnyomott, jogavesztett rebellisnak csufolt nemzet nem ingadozott hűségében, s kiállta a legnehezebb tűzpróbát.

Közelébb állunk még azon eseményekhez, mint hogy némely részleteiket itt elmondhatnók.

A béke meg lett kötve, az országgyűlés, mely a háború alatt el volt napolva, ismét összehivatott, s DEÁK most sem követelt többet a kiegyezkedésnél, mint a sádovai vereség előtt, mert ő csak igazságot követelt Magyarország számára, az igazság pedig nem változik győzelmek vagy vereségek által, az ellenfél ereje nem fogyaszthatja, gyengesége nem növelheti.

Voltak ugyan, kik azt hitték, hogy a körülmények egyes felhasználásával többet is lehetett volna kivinni, mint a mennyiben DEÁK megnyugodott, de még ők sem fogják tagadni, hogy azon bizodalom, mely a koronát s a nemzetet jelenleg összefűzi s állapotainkat biztosítja, egyenesen DEÁK mérsékelt eljárásának szerencsés következménye. Meglehet, hogy politikája lehetett volna merészebb, de egyenesebb és becsületesebb nem lehetett, s ezen egyenesség s becsületesség meg is hozta a sikert; a magyar miniszterium ki lett nevezve, az alkotmányosság helyre állott, a kiegyezés törvénybe iktattatott, s Magyarországnak volt ismét koronás királya.

Ez volt DEÁK politikai életében a legszebb nap, melyre mindig hazafi meglegédeással pillanthatott vissza.

De a kibékülés a koronával nem szüntette meg a pár-

tok harcát, mely ellenkezőleg most tört ki újra elmergesedett alakban. Kossuth-tól, ki a kiegyezkedés egész ideje alatt mélyen hallgatott, most, midőn azon alap le volt rakva, melyen a Reformhoz hozzá lehetett látni, váratlanul érkezett levél, mely DEÁK-ot s a kiegyezést keserűen támadja meg, s meggyújtja újra a közjogi vita már kialvó fáklyáját; és ezen levelet DEÁK-hoz czimezi, de az országnak írja, úgy hogy a czim is fegyverül szolgáljon azon régi barátja ellen, kihez intézte. — Kossuth szava pedig ez időben nem megvetendő hatalom volt még, a föld népe méltán bálványozta, mert tudta hogy neki köszönheti a jobbagyi viszony megszüntét; az ország nagy része pedig nem felejtette el benne a nemzet dicsőségének egyik főtényezőjét, kit a balsors s a tisztelet, melylyel a külföld mindenütt fogadta, költői fénykoszorúval vett körül; felszólalása tehát nem maradhatott hatás nélkül, s különösen az alsó rétegekben gyűlölséget támasztott a kiegyezés ellen. — Mások ismét nem tudtak megbarátkozni a dualismus szokatlan formáival, s a delegációnak elszigetelve álló intézményével; végre még mások rosszsalták a fejr lapot, melyet DEÁK a Horvátoknak nyújtott s melyet ezek csakhamar oly tele irtak, hogy rajta a legkisebb fejr hely nem maradt, sőt még a szélét is egy utóíráttal betöltötték. Az idő azonban itt is igazolta a nemzet bölcsét, a kibékíthetlenség sorai évről évre mindinkább gyérülnek, nyolcz évvel a kiegyezés után a közjogi vita is levétetett a napi rendről, a meghasonlott nemzet ismét egyesült s a dualismus delegacionális formáit is elégségeseknek találja jogainak feuntartására. A mi pedig a Horvátok fejr lapját illeti, az csak azon időben ki fogja mutatni egész jelentőségét, midőn a keleti kérdés elodázhatlan megoldása szőnyegre kerül.

Midőn a kormány megalakult s egy század elmaradását kellett pótolnia a közigazgatás minden ágaiban, míg

ugyanakkor a közjogi alap folytonos megtámadásoknak volt kitéve, DEÁK barátai, az új állapotok minden támogatói kivánták, sürgették, hogy DEÁK részt vegyen a kormányban, s a miniszterelnöki tárczát vállalja el, mert ezt így követeli a parlamentáris chablon, mely szerint a többségre jutott pártvezér maga foglalja el a főhelyet a kabinetben, hogy irányadója maradjon a kormánynak. Sokan veszedelmesnek is tartották, ha a legnépszerűbb férfi a miniszteriumon kívül áll, s azt azon kényelmetlen helyzetbe hozza, hogy minden előterjesztéseit nemcsak a koronának, hanem a pártvezérnek is előleges jóváhagyása alá bocsátani kénytelenítessék. DEÁK azonban mereven utasította el ezen nézeteket; tudta, ha nem is mondta ki, hogy állapotaink nem normálisok; hogy pártkormányról ottan szó még nem lehet, hol nem létez közös alap, melyen a pártok mérközhessenek; s hogy mindaddig, míg ily közös alap nincsen általánosan elfogadva, kell hogy létezzék az Országban oly tekintély is, mely nem járja le magát a változó miniszterekkel. — A nemzetnek nemcsak egyes kormányosra volt szüksége, ki a hajót a zajló habok közt vezesse, hanem még inkább egy világító toronyra a sötétben, melynek fénye jelezze az irányt, s kimutassa a sziklák helyét. — Mire jutott volna az ország, ha azon időben, midőn az elsőrendűek eltávoztak, elháltak s lejárták magokat s a kormány gyengébb kezekre szállt, DEÁK is, mint az elkövetett hibáknak felelős részese, eljátszotta volna azon bizodalmat, melylyel a nagy többség hozzá ragaszkodott! Mindaddig, míg minden parlamenti vitáinkban az előtért a közjogi kérdés foglalta el, nem lehetett nálunk szó oly parlamentáris rendszerről, minő máshol szerencsésen működik; s mindaddig szükséges volt a rendkívüli férfi rendkívüli állása. Csak az ellenzéknek azon államférfias elhatározása, hogy a közjogi kérdést le veszi a napi rendről, állította alkotmányunkat a valóságos parlamentáris

alapra; ez adta meg a kiegyezéshez az összes nemzet helybenhagyásának arany pecsétét, s befejezve DEÁK-nak nagy művét, ez vette le vállairól a felelőség terhét és gondjait.

A sors megengedte, hogy kedveltje, habár megtörve erőben s egészségben, láthassa még ezen diadalát is; mert életének utolsó éveiben ereje s egészsége fogyni kezdett, ugyanakkor, midőn az ország pénzügyi s közgazdasági helyzete ingadozásba jött. Állapota ritkán engedte meg, hogy az ülésekben részt vehessen, de azért még soká maradt érintkezésben mind az országos ügyekkel, mind azon európai áramlattal, melytől semmi civilizált nemzet el nem zárhatja magát. Az állam s egyház közti viszonynak kérdése, mely különböző irányban most Angol- és Francia-, Olasz- és Németországban foglalkoztatja az eszméket, áthatott mihozzánk is, ámbár nálunk nem tartozik még az égetők közé.

Nemzetünk jellemében nem gyökerezik vallásos fanatizmus, szerzeteink neveléssel s tudománynyal foglalkoznak komolyan, klérusunkban a panszláv s a vakbuzgó kivételt képez, nagy többsége bírja a nép bizodalját, főpapjainkra pedig jelenleg méltán büszkék lehetünk, mert nincs ki kételkedhessék meleg hazafiságukban, tudományos műveltségökben s politikai tapintatukban. Mindezeknél fogva távol áll nálunk az összeütközés lehetősége az állam s egyház közt, de mind e mellett nem kerülhettük ki az uralkodó európai eszmék hatását, s a vallás s közoktatási miniszter kezelése alatt lévő alapok jogi természetének meghatározása az állam s egyház közti viszonyt is szőnyegre hozta 1873-ban az országgyűlésen. E kérdésre nézve is a századok hosszu sorában sok phasion ment keresztül a közvélemény. Voltak idők, midőn az egyház az állam felett uralkodott, ezek letűntek s most az ellenkező nézet lett népszerűvé, mely az állam fennhatósága alá akarja rendelni az egyházat s a vallásos

meggyőződésre fektetett intézményeket sok tekintetben a törvényhozás tárgyává tenni.

DEÁK egészsége már végkép alá volt ásva midőn e kérdés napirendre került, csak ritkán jelent meg az ország-házban, hol alig vett részt a tanácskozásban. Most azonban érezte felszólalásának szükségességét, s hiven azon elvekhez, melyeket egész életében vallott, öszszeszedte utolsó erejét s június 23-kán elmondta azon nézeteit a szabad egyházzól a szabad államban, melyek először az amerikai alkotmányban lettek elfogadva. JEFFERSON és CAVOUR szelleme lengett szavaiban, a ház feszült érdekeltséggel hallgatta okoskodása szoros lánczolatát s nemes érzésének emelkedettségét, s nem is gyanítva, hogy ez legyen a nagy államférfi hattyudala, a helyeslés lelkesült kifakadásával idvezelte utolszor a szabad-elvűség régi vezérét; ő pedig elment s nem látta többé diadalainak színhelyét.

Harmadfél évig türte még betegsége kinjait, melyek lelkének derültségét nem törhették meg, végre, épen egy hó előtt, barátai körében szenderült el, csendesesen, mint a ki megfizetett mindent, mivel a hazának tartozott.

A királyné saját kezeivel tette le ravatalára a halotti koszorut, a hálás nemzet gyászolta mintha csak apját vesztette volna, a törvényhozás törvénybe czikkelyezte érdemeinek elismerését, a külföld pedig, megelőzve a történelem ítéletét, az emberiség azon nagyjai közé sorozta, kik mentek valának minden önzéstől s hiúságtól, midőn a sors megengedte, hogy súlyos körülmények közt hazájokat megmenthessék.

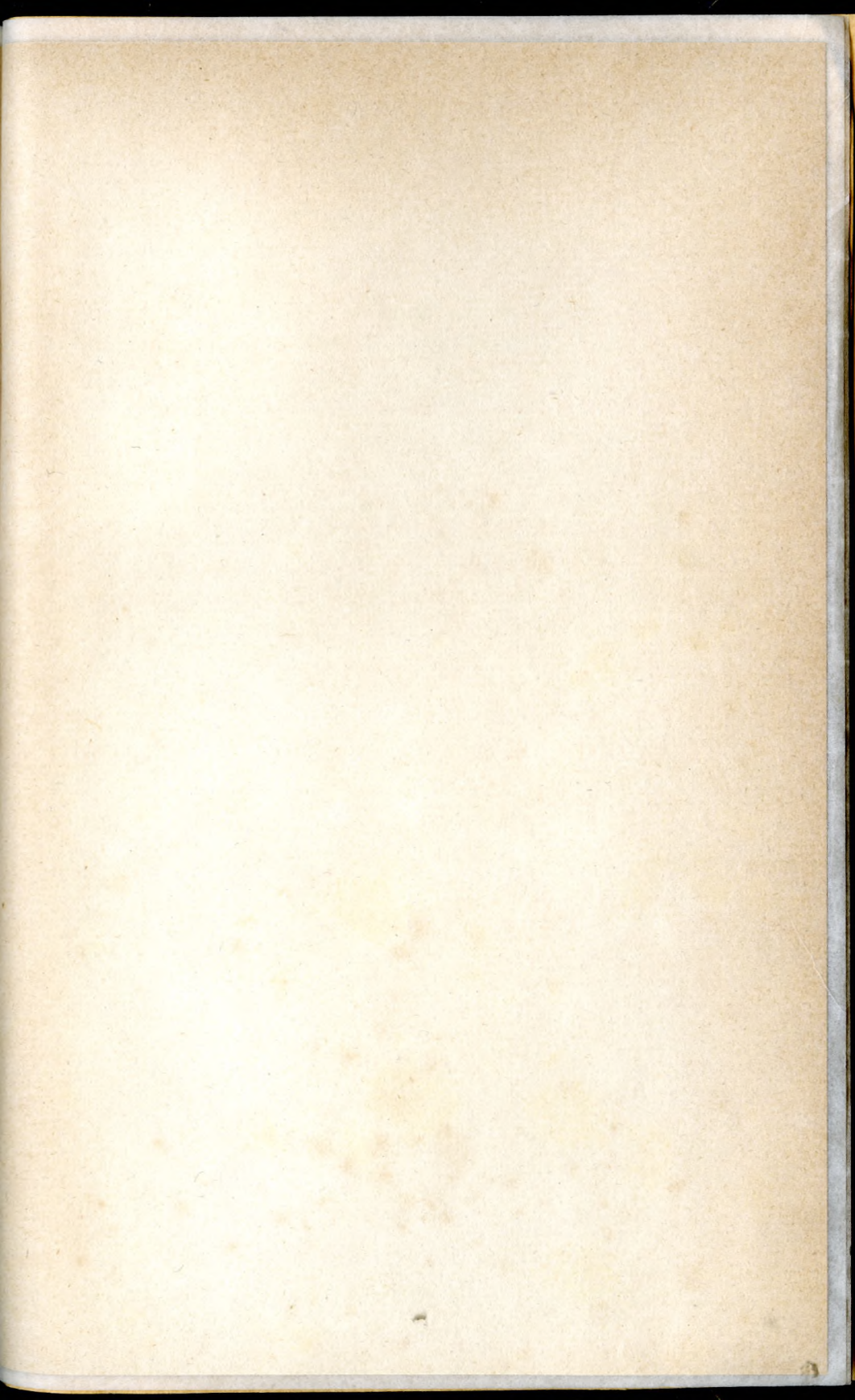
DEÁK FERENCZ meghalt, de hatása a nemzet jellemére nincs életéhez kötve. Pályájának már első szakában is befolyása tetemes volt, habár a parlamentáris pártvezér állásán

felül nem emelkedett, mert nem volt uttörő, ki új irányt ad hazája politikájának, ő nem rázta fel a nemzetet a teremtető erő közvetlenségével mint SZÉCHENYI és KOSSUTH; de ezekenél a parlamenti taktika mesterségében, a napirenden lévő kérdések természetes megoldásában ügyesebb volt, s azért népszerűsége is állandóbb maradott. Nagy államférfivá csak később a haza balsorsa tette, akkor érezte magas hivatását s ezentúl hosszú éveken keresztül egy nagy eszmének szentelte szellemi erejét, hogy azon közjogi kérdést megoldja, mely soha tisztába hozva nem lévén három század óta a nemzetet fejedelmével folytonos ellentétbe s gyakori összeütközésbe hozta. Őseink szemet hunytak ugyan azon viszonyoknak, melyek onnét eredtek, hogy királyunk homlokát Szent István koronáján kívül más koronák is veszik körül; de SZÉCHENYI ismerte e nehézséget s nem egyszer említé a szerencsétlen házasságot, melyben a szomszéd tartományokkal tényleg élünk, habár positiv javaslatot a kiegyezésre tenni nem tudott; végre DEÁKRA nehezedett a megoldás kényszerűsége, s éles ítélő tehetségével, fáradhatatlan türelmével és szerencsés tapintatával csakugyan kigombolyította azon gordiuszi csomót, melyet sem RÁKÓCZY és KOSSUTH, sem HEISTER és HAYNAU kardja keresztül vágni nem volt képes. E nagy feladatában pedig nem talált sehol előzményekre, melyek nyomán indulhatna, a külföld nem nyújtott semmi példát, mely felvilágosítaná, a theoria semmi vezérfonalat, mely útját jelezze. Hogy czélt érhessen, keresztül kellett vinnie azon elismerését, hogy a monarchiának valósággal két fele van, és szorosán meg kelle határoznia mik azon ügyek, melyek az alaptörvények szigorú magyarázatánál fogva valósággal közösök a monarchia két fele közt; továbbá nehogy bármely félnek önállósága veszélyeztessék, ezen ügyek tárgyalására oly új formát kellett teremtenie, minőt eddig semmi fennálló alkotmány nem

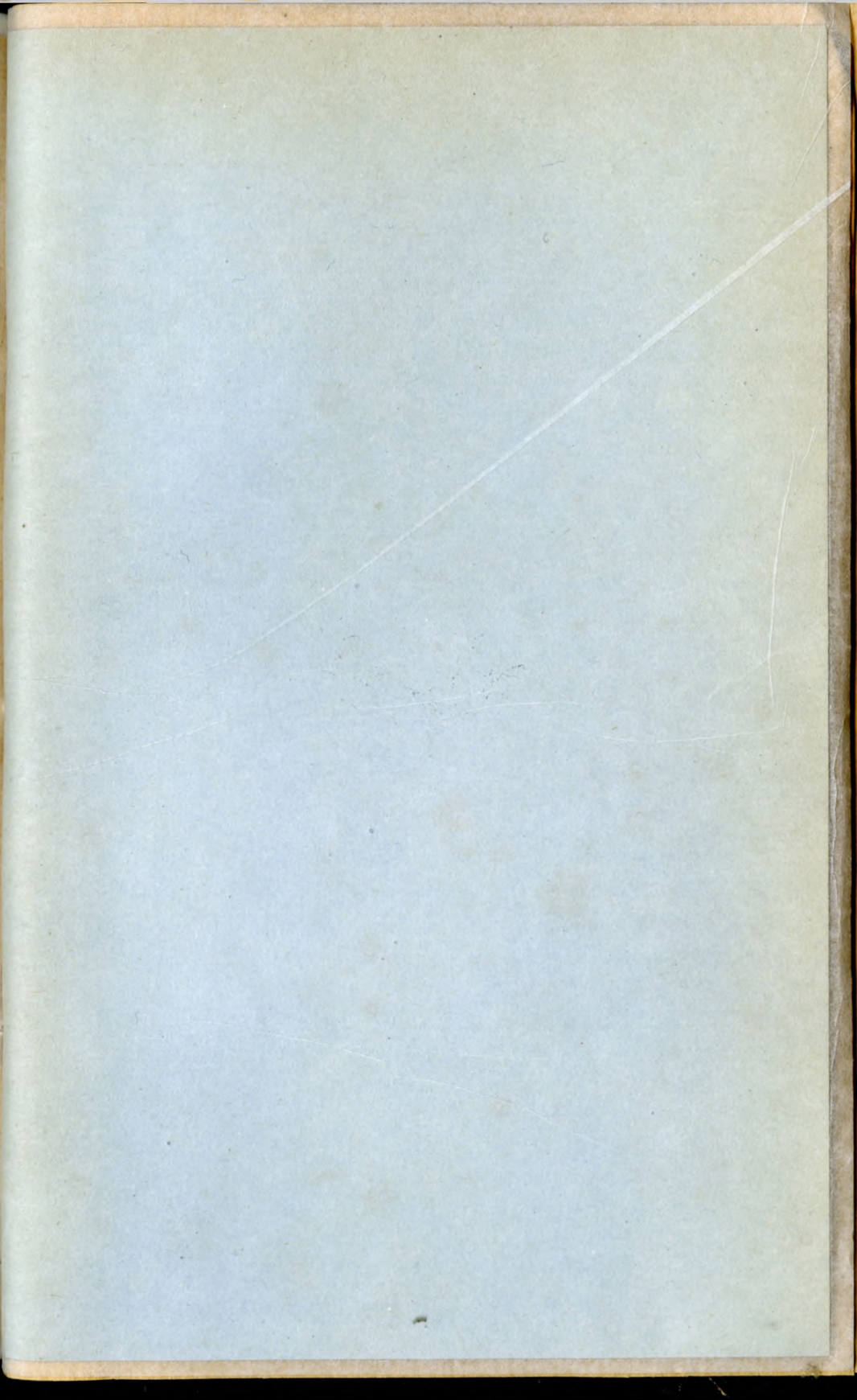
ismer, végre körül kellett vonaloznia azon ügyeket is, melyeknek közössége nem következik ugyan a pragmatika sanctióból, de melyekre nézve szükséges a szövetség vagy szerződés a kölcsönös érdekek kiegyenlítése tekintetéből. Főleg pedig ki kellett békiteni a nemzetet és koronát, s ezután kiegyezni oly szomszédokkal, kik a kiegyezést épenséggel nem tartották szükségesnek.

Ez volt a feladat, melyet DEÁK csak úgy oldhatott meg, hogy mérsékelt követeléseket szívós kitartással sürgetett s mindig kész volt méltányos compromissumra. Ily politika nem fényes ugyan, de sikerre vezet, ilyenmel alapították meg a régi angol államférfiak hazájuk szabad institutióit, csak ilyenmel tarthatjuk mi is fenn államiságunkat és szabadságunkat, mert az alkotmány nálunk is mint mindenütt, csak folytonos compromissumok eredménye.

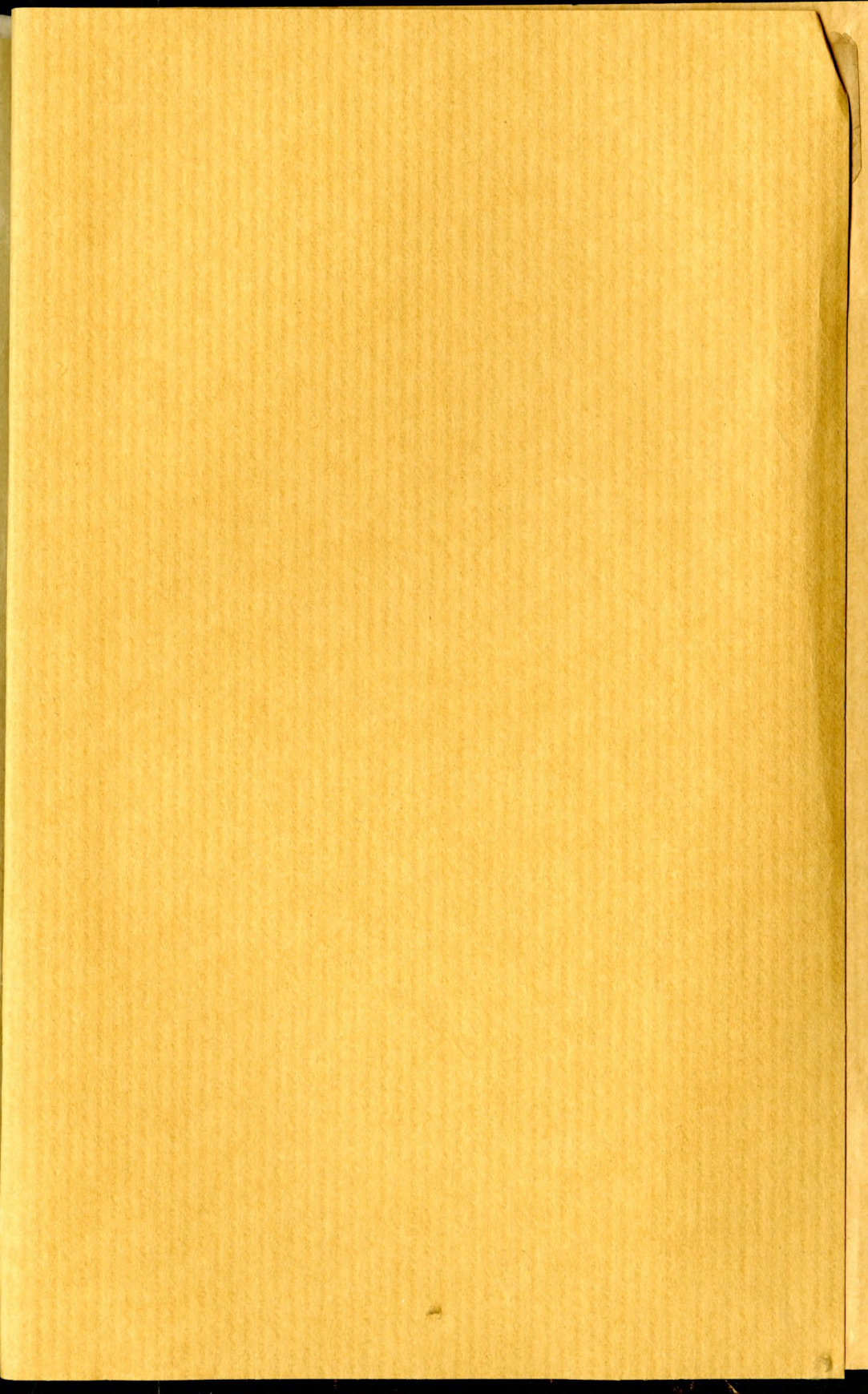
Dr BALLAGI GEZA

Edwin H. ...
Lockport, N.Y.
1907
H. E. ...
Lockport, N.Y.

2002

2012|